

Thuis komen als spirituele weg

Kan de palliatieve zorgverlening worden verstaan als een behouden thuiskomst van de patiënt? In deze vraag heeft het woord 'thuis' verschillende betekenislagen: de eigen woonomgeving, het eigen lijf, de psychosociale omgeving, het geestelijk thuis.¹ De vraag stelt zich in dienst van een menswaardige zorg, die zich niet beperkt tot het medisch-technisch handelen, maar uitdrukkelijk menselijke waarden in het centrum plaatst. De metafoor 'thuis' is een soort zoekbegrip, dat als een magneet menswaardigheid aantrekt en onder de aandacht brengt, dit alles met het oog op de palliatieve zorg voor mensen die chronisch ziek zijn of lijden aan een ongeneeslijke aandoening.

De magnetische werking van de metafoor 'thuis' wordt sterk genoeg geacht om ook de geestelijke woning van mensen zichtbaar te maken. Roept het woord 'thuis' een geestelijke architectuur op, die in staat is om de confrontatie met het einde van het leven te doorstaan? Is 'thuis komen' hier meer dan een fopspeen? Wijzen 'thuis' en 'thuis komen' inderdaad een valide spirituele weg?

In deze bijdrage benader ik deze vraag vanuit het kennisdomein van de spiritualiteit.² Daarbinnen kies ik het perspectief van de christelijke spiritualiteit om de volgende redenen. Ten eerste lijkt een interreligieus perspectief plausibel en wetenschapspolitiek 'correct', maar in feite betekent dat doorgaans dat allerlei tradities door elkaar worden gehusseld, wat weinig helderheid schept. Ten tweede wordt de christelijke traditie dikwijls beperkt en gesloten genoemd, wat wetenschappelijk gezien een vooroordeel is. Zij is, zo zal hopelijk blijken, open genoeg om met eventu-

ele andere tradities in gesprek te kunnen gaan. Ten derde hebben verreweg de meeste zorginstellingen in Nederland hun wortels in de christelijke spiritualiteit, met name in de barmhartigheid.³ Alle reden dus om deze spiritualiteit nader te onderzoeken. Ten slotte ben ik in de christelijke traditie enigszins thuis. Daar kan ik dus wellicht iets over vertellen.

Deze bijdrage valt uiteen in twee delen. Eerst leg ik kort uit wat spiritualiteit in algemene zin zou kunnen betekenen vanuit de christelijke traditie: 'spiritualiteit in de godmenselijke betrekking'. Daarna zoom ik in op de eigenlijke vraag, te weten die naar de betekenis van 'thuis' en 'thuis komen' voor de spirituele architectuur, met name in grenssituaties. Ik zal die vraag beantwoorden met het beeld van 'vader als thuis'.

SPIRITUALITEIT IN DE GODMENSELIJKE BETREKKING

Net als in de overgrote meerderheid van alle ons bekende spiritualiteiten, draait ook in de christelijke spiritualiteit alles rond het godmenselijk betrekking gebeuren. Hier moeten we oppassen voor een denkfout. 'Godmenselijk' betekent hier niet dat een denkbeeldige losstaande God wordt betrokken op een denkbeeldige al even losstaande mens. 'Godmenselijk' betekent dat het goddelijke en het menselijke van meet af aan en door alle levenssituaties heen, ook in grenssituaties, met elkaar verweven zijn. Deze presumpctie, deze kijkrichting, blijft bestaan, ook al lijkt soms het 'menselijke' gemarginaliseerd of ontkend te worden, bijvoorbeeld in extreme vormen van versterving. Hetzelfde geldt ook voor het 'goddelijke', welke namen daarvoor ook in omloop zijn, hoeveel vergetelheid of ontkenning hier ook in het geding is, hoezeer een wetenschappelijke elite deze pool ook zou willen elimineren. De manier waarop deze godmenselijke betrekking wordt gepraktiseerd, is zeer verschillend: van ongeïnteresseerd tot hevig betrok-

ken, van vertrouwvolle overgave tot vloeken en tieren, van twijfelen bij het leven tot serene gewisheid, van diepgevoelde haat tot extatische liefde. En nog veel meer. Deze variëteit maakt spiritualiteit zo boeiend. Om enigszins aan te voelen wat het godmenselijk karakter van de christelijke spiritualiteit betekent laat ik een paar kerngestalten de revue passeren. Ze zijn dus niet bedoeld als illustraties bij het christelijk godsbeeld of bij het christelijk mensbeeld, neen, ze willen juist onder de aandacht brengen dat het steeds om een relatie gaat, een betrekking waarbinnen de beide polen zich ten opzichte van elkaar aftekenen.

Een eerste voorbeeld is de gestalte van Christus, de Gezalfde, die – en dat zal niet verbazen – centraal staat in de christelijke spiritualiteit. Vóór alle beelden, namen en dogma's over deze gestalte moeten we in het oog houden dat Christus in zijn persoon het godmenselijk karakter van ieder mensenleven belichaamt, tot in zijn sterven toe. Precies dit grondgegeven zorgt ervoor dat gewone mensen in heel verschillende culturen begrijpen wie Christus is: iemand in wie aan het licht komt wie wij zijn, een unieke belichaming van de godmenselijke betrekking. Nogmaals, het gaat hier om een oorspronkelijke eenheid, niet om de samenvoeging van twee losse delen (God en mens), een soort tweecomponentenlijm. De gestalte van Christus nodigt uit het eigen leven te verkennen als een veld, waarin het goddelijke en het menselijke met elkaar zijn verweven.⁴

Een tweede voorbeeld is de Heilige Schrift. Ook hier weer gaat het er niet om of de woorden en zinnen die daarin staan geschreven waar zijn, en of je daar elkaar de hersens mee kunt inslaan. In de spiritualiteit wordt de Schrift verstaan als belichaming van de godmenselijke betrekking: hier spreekt God de taal van mensen, hier wordt in mensentaal de stem van God gehoord. Miljoenen en miljoenen mensen hebben door de eeuwen heen zo de Schrift gelezen, niet op zoek naar inhoudelijkheden, maar als oefening in aanspreekbaarheid.

Een derde voorbeeld is de liefde. Kerngegeven van de christelijke spiritualiteit is de eenheid van de Godsliefde en de mensenliefde. Beide liggen in elkaar besloten en laten zich in elkaar lezen. Zo is het *Hooglied* in de Schrift opgenomen als een lofzang op de goddelijke mensenliefde. Johannes vat dit spirituele inzicht aldus samen: “Geliefden, laten wij elkander liefhebben, want de liefde is uit God. Ieder die liefheeft, is uit God geboren en kent God. Wie niet liefheeft, kent God niet, want God is liefde” (1 Joh 4,7-8).

Een vierde voorbeeld, dat dicht bij het vorige komt: het samenzijn van mensen sticht gemeenschap met God: “Waar twee of drie bijeenkomen in mijn naam, daar ben Ik in hun midden” (Mat 18,20). Deze intuïtie is nawijsbaar in de hele geschiedenis van de christelijke spiritualiteit: van de gemeenschap van Jeruzalem (Hand 1 en 4) tot Taizé, van de regel van Augustinus tot de Broeders en Zusters van het Gemene leven. Waar mensen samenkomen, wordt dat ervaren als goddelijk milieu.

Ten slotte, God heeft zijn Gezalfde, die een verachtelijke dood stierf aan een kruis, niet aan de verlorenheid prijsgegeven. De godmenselijke betrekking wordt ervaren als sterker dan de dood in zijn vele gestalten: verval, aftakeling, vernietiging, verachting, uitstoting, moord. Ja, de betrekking lijkt des te sterker aan het licht te komen naarmate zij met voeten wordt getreden of ontkend. In de concentratiekampen hebben wij daarvan onvergetelijke voorbeelden gezien. Ik denk met name aan Titus Brandsma, die in 1942 in Dachau werd vermoord.

Deze voorbeelden beogen dit ene: in de spiritualiteit zijn het goddelijke en het menselijke onafscheidelijk met elkaar verbonden. Deze betrekking is niet altijd even fraai, soms wordt een van de partners gemarginaliseerd. Maar steeds zijn beiden samen, ook als een van beiden een tijd uit beeld verdwijnt. De menselijke werkelijkheid, in leven en persoon zijn, in spreken en samen zijn, in liefde en dood, is een godmenselijk gebeuren.

Bovenstaande korte exercitie beoogde een introductie te zijn in de christelijke spiritualiteit in algemene zin. Deze spiritualiteit is niet geïnteresseerd in (praten over) godsbeelden of mensbeelden, los van elkaar, om die vervolgens weer kunstmatig bij elkaar te brengen. De kunst is integendeel beide ineen te zien: een godmenschelijk betrekkingsgedeven. Met dit als achtergrond ga ik nu kijken naar één metafoor, die een centrale rol speelt in de christelijke spiritualiteit: de metafoor van ‘vader’, in het Aramees *abba*. Ik kies deze metafoor, omdat zij het dichtst komt bij de notie ‘thuis’. Ik zal vier aspecten van deze kernmetafoor toelichten. Mogelijk zijn ze van belang voor de palliatieve zorg.

Onvoorwaardelijk welkom

Wanneer wij het woord ‘vader’ gebruiken, maakt zich als vanzelf onmiddellijk een gestalte los uit het huiselijk geheel. Deze vaderlijke gestalte maakt zich niet slechts los, zij verzelfstandigt zich ook, en wel zo sterk dat wij kunnen zeggen: “Vader is weg, hij is nooit thuis”. Dat geldt niet voor *abba*. *Abba* is eerder zoiets als een vaderhuis: een geheel, een totaalsfeer. En dat geheel zegt woordeloos, maar wel zo indringend, dat je het helemaal voelt: jij bent altijd welkom, onvoorwaardelijk. De deur staat altijd open. Hier kun je je vrij bewegen. Je hoort er helemaal bij. Je bent hier thuis.

Wanneer Jezus de goddelijke werkelijkheid *abba* noemde, dan sprak hij daarmee de ervaring uit dat deze zijn ‘thuis’ was. Hij voelde zich er volkomen ‘thuis’. Omdat dit zijn leven was, kon hij het niet verdragen dat mensen werden buitengesloten. Hij zag de zon opgaan over goeden en slechten. Hij zag het regenen over rechtvaardigen en onrechtvaardigen. Hij ging met iedereen uitnodigend om: met tollenaars en hoeren, buitenlanders en melaatsen. Met mensen die God als meetlat gebruikten, had hij het bijzonder moeilijk. Discrimineren en oordelen komen in

zijn woordenboek niet voor: “Oordeel niet, opdat je niet geoordeeld wordt” (Mat 7,1). *Abba* is een thuis dat geen voorwaarden stelt: “In het huis van mijn vader is ruimte voor velen” (Joh 14,2).

Onvoorwaardelijk welkom is geen zelfstandig naamwoord, het is een werkwoord. Het is ook geen empirisch feit, dat zomaar voor het oprapen ligt. Het is een oorspronkelijk gegeven, waarvan wij weliswaar weet hebben met ons bestaan zelf, maar dat er niettemin om vraagt iedere keer weer opgedolven en toegelaten te worden. Dit is vooral van belang in grenssituaties, wanneer het doodsgebied ons leven binnenkomt. Dan ontstaat de neiging dit onvoorwaardelijk welkom (waaraan wij het leven danken), weg te duwen: we schrijven af, we marginaliseren, we kweken afschuw, stoten af. Dat gebeurt ook wanneer mensen in de laatste levensfase komen. Juist dan is de notie ‘thuis’ als godmenselijke architectuur van eminent belang voor een menswaardige zorg: ‘Jij bent onvoorwaardelijk welkom. Ik oordeel niet. Ik sluit niet buiten, ook niet subtiel of langs de sluipweg van medische technieken’.

Thuis raken

Wanneer wij het woord ‘vader’ gebruiken, zullen we niet gemakkelijk aan ‘leraar’ denken. Dat deden Jezus en zijn tijdgenoten wel. *Abba* is leraar. “Wanneer iemand de zoon van een ander leert lezen in de Schrift, dan rekent de Schrift hem dit aan als had hij hem verwekt”.⁵ Vader is leraar, of misschien nog beter: leerhuis. Want leren gebeurt met twee of drie, in het samenspel van vraag en antwoord.

Wanneer Jezus ziet welke leerprocessen door zijn leerlingen op gang zijn gebracht, roept hij in vervoering uit: “Vader, ik dank Je, want dit leerboek blijft dicht voor wijsneuzen en wetters. Maar Jij opent het voor wie leergierig zijn en nog op school zitten. Vader, Jij leert ons thuis raken in het boek van het leven” (Mat 11,25-30). Thuis raken in het leven betekent: steeds nieuwe leesmogelijkheden beproeven, nooit uitgelezen zijn, nooit te oud zijn om te le-

ren. Echt thuis raken in het boek van het leven, dat reeds door zo velen gelezen werd, misschien kapot gelezen werd, is een hele kunst. Het vergt een oog voor het mogelijke: “Voor God is niets onmogelijk” (Luc 18,27). Met zijn parabels creëerde Jezus ongekende mogelijkheden: “Parabels verwijzen niet naar een bovenwereldlijke, andere wereld, maar naar een nieuwe mogelijkheid in deze wereld: naar een reële mogelijkheid om het leven en de wereld heel anders te gaan zien en beleven als te doen gebruikelijk is.”⁶

Eigenlijk is thuis komen of thuis raken in het leven een paradoxaal gebeuren. Want hoe kun je nu thuis raken in iets waar je al lang bent, waar je geboren bent en altijd hebt gewoond? Thuis komen, terwijl je nooit weg was? Deze paradox heeft alles te maken met wat spiritualiteit ten diepste is: bewustwording. Vaak denken mensen dat spiritualiteit iets vreemds is, iets dat je toevoegt aan het gewone. Christelijke spiritualiteit bevordert echter bewustwording op de plek waar je bent, steeds opnieuw. Dit boek krijg je nooit uit. Iedere situatie biedt weer nieuwe (lees)mogelijkheden. Dit is thuis raken, waar ik al thuis was. Dit is van groot belang voor ons gewone leven, maar van eminent belang wanneer onze (lees)mogelijkheden lijken af te nemen. Juist dan, wanneer het leven wijkt, wanneer wij gaan sterven en afscheid nemen, op hoop van zegen, de nacht in, de uiteindelijke ontheemding tegemoet, juist dan is *abba* levensnoodzaak: thuis raken in het leven dat mij ontglipt, thuis raken in dat Thuis waar wij geboren zijn, naakt, zonder houvast: “Vader, in jouw handen beveel ik mijn geest” (Luc 23,46). Juist als het leven wijkt, thuis te raken in het leven heeft dus iets paradoxaals: thuis raken in het thuisloze. Toch is dit precies de uitdaging waarvoor *Abba* ons plaatst.

Gewoon

Mensen hebben steeds weer de neiging, wanneer het gaat om godsdienst en spiritualiteit, hun heil te zoeken in het buitenissige en het sacrale. Dat is in onze tijd zo, het was ook zo in Jezus' tijd. Wanneer Jezus God *abba* noemt,

gebruikt hij met opzet een alledaags woord, een kinderwoord.⁷ Dit is een belangrijk aspect van ‘thuis’. Als we ‘uit’ gaan, kleden we ons daarop, als we ‘thuis’ blijven, doen we gewoon.

Dat Jezus de godmenselijke werkelijkheid ‘gewoon’ vond, is betrekkelijk nieuw in zijn tijd. Er was veel sacraliteit en esoteriek. Dat hij een woord uit de gewone alledaagsheid, *abba*, gekozen heeft om de kern van de godmenselijke omvorming mee aan te duiden, is verwonderlijk. *Abba* is zo alledaags als eten en drinken. Het is dan ook niet vreemd dat Jezus in het onze vader, dat hij zijn leerlingen leerde, bad: “Geef ons heden ons dagelijks brood”. Vader is gewoon als dagelijks brood, zo vertrouwd als samen eten. Vader is: zich niet anders voordoen dan men is, en daarover zelfs niet denken.

Dit aspect van ‘thuis komen’ lijkt mij van groot belang voor de laatste levensfase, wanneer alles vreemd en ongewoon dreigt te worden. Het gewoon thuis zijn dreigt ontwricht te worden: het wordt *unheimisch*. Het is niet vreemd dat wij juist dan geneigd zijn onze toevlucht te nemen tot het buitenissige, het esoterische. De christelijke spiritualiteit kan ons ‘thuisbrengen’ in het gewone, het vertrouwde: het leven dat ons altijd al nabij was, om niet gegeven, eenvoudig, zonder opspek. Het is een hele kunst, onderdeel van een *ars moriendi*, hier dichtbij te blijven. Misschien vraagt dit nog wel het meeste van hen die achterblijven, omdat zij in de stervende geliefde moeten wennen aan wat nooit went: de geliefde laten heengaan naar een gebied waar wij niet kunnen komen, de geliefde loslaten en toevertrouwen aan een ‘thuis’ waarmee wij doorgaans niet echt vertrouwd zijn.

Aanspreekbaar

Een laatste aspect van ‘thuis’ is de aanspreekbaarheid. Waar je ‘thuis’ bent, word je met je eigen naam genoemd. Je wordt geroepen en geeft antwoord. *Abba* belichaamt deze persoons sfeer. Waar ‘vader’ is, is ‘zoon’. Waar ‘vader’ is,

wijkt de anonimiteit. ‘Thuis’ is niemand een nummer. Je bent gezien. Er is *vis-à-vis*, een ‘persoonlijk tegenover’.

Dit persoonlijke is niet gemakkelijk te beschrijven. Het is vloeiend en speelt in een sfeer van vertrouwen. Hier toont de ander zich als aanwezigheid, als ‘er wezen’. Hier durft hij zich over te geven. Hier deelt hij zichzelf mee, zonder terughoudendheid. Hier zie ik een ander staan. Ik eerbiedig hem, waardeer hem, groet hem, sta verwonderd, word vertederd. Hier proefde Jezus *abba*, Vader. Dit is meesterlijk gezien door Martin Buber: “Hoe geweldig, bijkans overweldigend is het ik-zeggen van Jezus en hoe rechtmatig, bijkans vanzelfsprekend! Want hier is het ik van de onvoorwaardelijke betrekking waarin de mens zijn jij zó vader noemt, dat hij zelf nog slechts zoon en niets anders meer is.”⁸

De sfeer van het persoonlijke – gezien zijn, aangesproken en genoemd worden – is van wezenlijk belang in iedere situatie, maar bij uitstek bij het heengaan in de dood. De dood dringt zich immers op als een proces van depersonificatie: verlies van alles wat wij ‘persoonlijk’ noemen, onze privacy en onze autonomie. Nu wij dit alles uit handen moeten geven, is het een spirituele uitdaging die ‘andere’ persoonlijkheid vast te houden en te wekken: je bent gezien, uiterst zacht makend in je onmacht, lief. Vaak komen we pas echt ‘thuis’ wanneer we heengaan. Het is nooit te laat, want het boek is nooit uit, ook als wij het dicht (moeten) doen. Eén is er die doorleest.

TOT SLOT

De vooronderstelling van deze bijdrage was dat de palliatieve zorgverlening zichzelf verstaat als een behouden thuiskomst van de patiënt op alle niveaus: de fysieke woonomgeving, de lichamelijke behuizing, de psychosociale setting en de spirituele architectuur, en dit alles met het oog op een menswaardige zorg. De vraag was: bevatten de metaforen ‘thuis’ en ‘thuis komen’ voldoende spirituele diep-

gang? Op grond van het bovenstaande kunnen wij concluderen dat deze vraag bevestigend kan worden beantwoord, wanneer wij 'thuis' verstaan als *abba*, vader, de kern van de christelijke spiritualiteit. Deze *root metaphor* kan helpen de doelstelling en de onderliggende waarden van een humane palliatieve zorgverlening te verhelderen en misschien zelfs te verdiepen. *Abba* als werk- en zijnswoord verstaat de godmenselijke werkelijkheid als een onvoorwaardelijk 'thuis', waarin ieder zonder onderscheid uitgenodigd is 'thuis te komen', gewoon, zonder opsmuk, jij zoals je bent. *Abba* is 'thuis komen' en als zodanig een zeer toepasselijk grondwoord voor een zorg die verder gaat dan het medisch-technische. Maar *abba* is niet alleen bevestigend, het is ook uitdagend. Want 'thuis komen' in de christelijke spiritualiteit is niet elkaar geruisloos de dood in pampieren of elkaar een eeuwig *déja vu* voorspiegelen via esoterische buitenisigheden, of het persoonlijke neutraliseren in medische procedures. *Abba* is een 'thuis', dat ieder welkom heet in het leven, dat als een vrije gave wordt ontvangen en waarin wij gaandeweg thuis raken, in alle eenvoud.

L I T E R A T U U R

- M. Buber, *Ich und Du*. Köln: Hegner 1966.
- W. Dekkers, On the notion of home and the goals of palliative care, *Theoretical Medicine & Bioethics* (30) 2009-5, pp. 335-349.
- J. Jeremias, *Abba*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht 1966.
- Thomas van Kempen, *Navolging van Christus*. Vertaling door Rudolf van Dijk. Kampen: Ten Have 2008.
- E. Schillebeeckx, Jezus: de parabel van God?, *Schrift* nr 26, april 1973, pp. 68-72.
- K. Waaijman, *Handboek spiritualiteit. Vormen, grondslagen en methoden*. Kampen: Ten Have 2010 (a).

K. Waaijman, Het zorgproces belicht vanuit spiritualiteit, in:
J. Bouwer & B. de Haar (red.), *Kwaliteit van zorg. Optimaal
zonder levensbeschouwing?* Assen: Van Gorcum 2010 (b),
pp. 21-28.

NOTEN

- 1 Dekkers (2009).
- 2 Voor een inleiding in dit gebied zie Waaijman (2010a).
- 3 Waaijman (2010b).
- 4 Thomas van Kempen (2008).
- 5 *Baylonische Talmoed*, Sanhedrin 19b en 99b.
- 6 Schillebeeckx (1973: 68).
- 7 Jeremias (1966).
- 8 Buber (1966: 81).